

Dr. Bordé Katalin: Nyíregyháza nyomdaiparának története

A felhasznált források és az alkalmazott módszerek

Nyomdatörténeti kutatásom során elsősorban primer forrásokból, mindenekelőtt a levéltári iratokból és a fennmaradt, magánkézben lévő családi iratok dokumentumaiból merítettem adatokat. A sajátos adottságú elsődleges források mellett gazdag secunder forrásanyagból is dolgozhattam.

Munkámat megnehezítette, hogy a rendelkezésre álló kéziratos források hiányosak voltak, és sokfelé szóródtak szét. A Magyar Nemzeti Levéltárban például még a legnagyobb nyíregyházi officinára, a Jóba-nyomdára vonatkozóan sincs adat. Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában betekinhettem a Debreceni Kerületi Kereskedelmi és Iparkamara 1866 – 1879 közötti iratanyagába, amelyben a Jóba-nyomda alapításával kapcsolatos információra bukkantam.

A legbőségesebb iratanyagot az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában találtam. Nyíregyháza r. t. város polgármesterének 1861 – 1950 között keletkezett iratanyaga számos nyomda- és sajtótörténeti vonatkozású iratot tartalmaz: nyomdaalapítások, lapindítások, ill. azok megszűnésének dokumentációja; a különböző törvények, rendeletek – közöttük a kötelezpéldányra vonatkozóak – által előírt intézkedések, jelentéstételek, kimutatások, a nyomdatulajdonosok között rendszeresen meghirdetett versenytárgyalások anyaga; az iparfelügyelők üzembiztonsági ellenőrzéseiről készített jelentések, stb. A Jóba-nyomda vonatkozásában fontosak voltak Nyíregyháza r. t. város Árvaszékének 1873-tól 1944-ig terjedő iratai is. Egy családi tragédia miatt – az 1918 augusztusában fiatalon elhunyt második Jóba Elek három kiskorú gyermeket hagyott hátra, és mindaddig, amíg a legfiatalabbat is nagykorúvá nem nyilvánították 1931 októberében –, a vállalkozást érintő legfontosabb eseményeknek 1918 – 1931 között nyoma maradt az árvaszéki iratanyagban. A város nyomdáira és nyomdászaira vonatkozóan sok hasznos információt találtam a nyíregyházi ipartársulat 1863 – 1909 közötti irataiban és a szakmai képeztést igazoló iratok 1884 – 1989 közötti gyűjteményében. Szabolcs vármegye első alispánjának 1862 – 1871 közötti irataiban és a Törvényhatósági Bizottság 1872 – 1950 közötti irataiban ugyancsak található Nyíregyháza nyomdáira, ill. lapjaira vonatkozó információ. Szabolcs megye állami anyakönyvének másodpéldányai és a kerületek 1895 – 2001

közötti iratai a dolgozatban szereplő személyek pontos születési és halálozási dátumai, valamint rokoni kapcsolataik kiderítéséhez nyújtottak segítséget.

Nélkülözhetetlen források voltak a Jóba család őrizetében lévő dokumentumok és negyedik Jóba Elek szóbeli közlései, mert általuk hiánypótló információk birtokába jutottam – főként a dinasztiaát alapító első, valamint harmadik Jóba Elek életútja tekintetében.

Igyekeztem hasznosítani azokat a korabeli nyomtatott kútfőket is (hírlapközleményeket, a Jóba- és a többi helyi nyomda termékeit), amelyek a levéltár nyomtatványgyűjteményében és könyvtárában, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár Helyismereti Gyűjteményében és a Nyíregyházi Főiskola Központi Könyvtár és Szakirodalmi Információs Központjának Helyismereti Gyűjteményében találhatóak.

Felhasználtam a vonatkozó retrospektív bibliográfiai összeállításokat: a *Magyar könyvészetet*, László Gézané adatokban gazdag megyei sajtóbibliográfiáját, valamint az ugyancsak általa összeállított *Szabolcsi iskolai értesítők bibliográfiáját*, továbbá más szakirodalmi összeállítások rejtett bibliográfiáit.

A nyomdatörténeti kutatásom célja és eredményei

Témám determinálta a vizsgálat korszak időhatárait. A célom az volt, hogy áttekintsem Nyíregyháza nyomdaiparának első szűk évszázadát – az 1866-os első nyomdaalapítástól 1949-ig, az utolsó három magánkézben lévő officina államosításáig –, és megvonjam fejlődéstörténeti mérlegét. A sort az első nyíregyházi nyomdák alapításához szükséges feltételek megteremtődése nyitja: az iparszabadság, a sajtószabadság megléte, ill. a polgárosodás bizonyos szintjének elérése (nyomdateméküket igénylő hivatalok léte, a sajtótermékek iránti fokozott igény stb.), amelyek nélkül nyomdák nem keletkeztek és maradhattak volna fenn Nyíregyházán.

Megvizsgáltam, hogy a nyomdatechnika fejlődése milyen követelményeket támasztott a nyomdászokkal szemben, ill. miként tudtak ezzel lépést tartani. Milyen technikai színvonalon álltak az adott vállalkozások, és milyen szintű megélhetést nyújtottak a tulajdonosaiknak? Hogyan valósult meg a nyomdaiparral, sajtótermékekkel kapcsolatos aktuális törvények, rendeletek (ipartörvények, sajtótörvények, kötelempéldány-törvények, ill. - rendeletek) végrehajtása helyi szinten? Hogyan tudtak megfelelni a helyi nyomdák a polgárosodás által

megkövetelt nagyarányú nyomtatványszükséglet biztosításának? Melyik nyomda emelkedett ki a többiek közül az általa előállított termékek tartalmát, minőségét és mennyiségét tekintve?

Betekinthettem nyomdászaink küzdelmes életébe. Láthattam, hogy a helyi nyomdatulajdonosok minden esetben milyen nagy ellenállást fejtettek ki, ha egy új, a város falain túlról érkezett nyomdász akart itt vállalkozásba kezdeni, hiszen féltették az amúgy sem túl biztos egzisztenciájukat, munkalehetőségüket. Több vállalkozónál is megfigyelhettem azt a törekvést, hogy anyagi boldogulásuk érdekében a nyomtatás mellett más rokon szakmai tevékenységgel – papír- és könyvkereskedéssel, könyvkötéssel, dobozkészítéssel, bélyegzőgyártással stb. – is kísérleteztek addig, míg megbizonyosodtak arról, hogy érdemes-e azzal foglalkozni.

Számos példát találtam arra is, hogy milyen keményen meg kellett küzdeniük a nagyobb anyagi biztonságot nyújtó, jelentősebb megrendelésekért, s hogy eközben nem voltak egymásra tekintettel. Sok vállalkozó az alkalmazottai munkakörülményeire sem volt figyelemmel, amiről az iparfelügyelők elmarasztaló jelentései tanúskodnak. A sok nyomdatulajdonos közül csak néhánynak sikerült igazán hosszú ideig működtetni a nyomdáját, és biztos anyagi háttérrel teremteni a vállalkozásával.

Nyíregyházán az általam vizsgált 83 évben összesen 48 nyomda működött rövidebb-hosszabb ideig. Ebből az önállóan bejegyzett Jóba-nyomda fennállása idején (1884–1933-ig) rajta kívül 31 officina üzemelt a városban. Ezt a számot az iparlajstromokban rögzített valamennyi változást figyelembe véve kaphatjuk, vagyis például, ha ugyanazt a nyomdát egy névváltoztatás vagy egy új társtulajdonossal történt kiegészülés miatt másik céggént jegyezték be. Egyetlen nyomdának számítottam azokat az eseteket, amikor a tulajdonos halálát követően valamelyik családtag folytatta a vállalkozást, de a nyomda elnevezésében nem történt változás, mint például a Jóba Elek Könyvnyomdánál és a Piringer János Nyomdánál.

Nyíregyháza legelső nyomdája 1866 végétől 1877-ig működött Dobay Sándor vezetésével. A második officinát Maurer Károly alapította 1874 nyarán, és 1889 végén még üzemben volt. Jóba Elek és Piringer János 1879 októberében hozták létre Nyíregyháza harmadik magánnyomdáját, a Piringer és Jóba Társceget. A két tulajdonos 1884 áprilisától kezdett önálló vállalkozásba. 1883–1892 között tevékenykedett a Mikecz házaspár „Ébredjünk” nyomdája is.

A városban 1892–1893 között Kalina József, 1897-től 1904-ig Nagy Mór és felesége üzemeltetett nyomdát. 1899–1901 között Sebők Ede Bessenyei könyvnyomdája is működött.

Tóth Sándor és Holik Lajos officinája 1903–1912 között állt fent. 1904-ben alapította meg Nyíregyháza második leghosszabb ideig (40 évig) fennálló és egyben második legnagyobb officináját Klafter Ignác. A Piringer-nyomda utódvállalatát a Borbély fivérek irányították 1906-tól 1919-ig.

Az 1910-es évektől kezdődően az egy időszakban tartósan működő nyomdák száma fokozatosan növekedett. Ha a tartósság kritériumaként a két év folyamatos működést vesszük alapul, akkor ezt a feltételt az 1910-es években öt vállalkozás teljesítette, amelyek alapításuk időrendjében a Jóba-, a Klafter-, a Tóth Sándor-féle, a Borbély- és a Szabolcsvármegye nyomda (1910–1917) volt.

Az 1920-as években az officinák száma hétre emelkedett. Az 1910-es évek fő nyomdái közül továbbra is megmaradtak: a Jóba és a Klafter, de mellettük öt új alapítású is kiállta az idő próbáját: Nagy Józsefé (1920–1945), a Hungária nyomda (1921–1926), a Bocskay nyomda (1925–1929) és a Merkur nyomda (1923–1928).

Az 1930-as években átlagosan nyolc tipográfiai vállalat tevékenykedett tartósan a városban. 1930-ban jött létre Heiszler Jenő (1939-ig) és Nágler Jenő (1944-ig) vállalkozása. A többi korábbi alapítású nyomda pedig zavartalanul működött tovább. Nagy változás 1933-ban következett be, amikor a Jóba cég befejezte a tevékenységét. Kiesése után tartósan teret kapott a megmaradt öt tipográfiai vállalkozás (Klafter Ignácé, Nagy Józsefé, Orosz Károlyé, Heiszler Jenőé és Nágler Jenőé) mellett négy újabb officina: az 1932-ben alapított Burger- és Wohlberg-nyomda, valamint 1936-tól Klafter Andor és Fülep Lajos üzemei. Velük együtt 1933 és 1939 között kilencre nőtt Nyíregyháza nyomdáinak száma. 1941-ben indult Venkovits Károly Lajos vállalkozása.

Drasztikus változás 1944 áprilisában következett be, a nyíregyházi zsidók deportálásával. A deportáltak között volt öt nyomda tulajdonosa, ill. társtulajdonosa is: Klafter Ignác és fia, Andor, Nágler Jenő társa, Scharfstein Mózes, Burger Béla és társa Schwimmer József, valamint Wohlberg Jakab. Klafter Ignác, valamint Burger és Schwimmer nyomdájának kivételével ezek a nyomdák végleg megszűntek. Klafter Ignácét Venkovits K. Lajos vitte tovább egy rövid ideig, a Burgerék üzemében pedig Bernáth és Murczkó „Szabadság” nyomdája indult meg 1944 novemberében. Az említett izraelita vallású nyomdászvállalkozók közül csupán Schwimmer

József tért vissza, aki egyedül is folytatni szeretne volna a vállalkozását „Világosság” nyomda néven, de végül nem kapott rá engedélyt.

1944-et követően összesen három nyomda működött a városban: Orosz Károlyé, Venkovits K. Lajosé, valamint Bernáth László és Murczkó Károly közös vállalkozása. Annak ellenére, hogy Fazekas János polgármester több jelentésében is szerepelt, hogy a korábbi nyolc nyomdához képest az akkori három nem elegendő a város számára szükséges nyomtatványok előállítására, a számuk nem változott.

A nyomdatechnikai újításokra is áldozni tudó nyomdaüzemek állták ki legtovább az idő próbáját. Mint a Jóba-, a Klafter-nyomda, Orosz Károly officinái, a Piringer-, ill. a Borbély-nyomda, Nagy József, Nágler Jenő, Burger József vagy Venkovits K. Lajos vállalkozásai.

Kutatásaim eredményeként azt állapítottam meg, hogy három nyomda tevékenykedett igazán hosszú ideig a városunkban a vizsgált 83 esztendőben.

1. A Jóba Elek Könyvnyomda – 49 évig,

2. Klafter Ignác nyomdája – 40 évig,

3. Orosz Károly vállalkozásai – 28 évig.

Az általuk előállított dokumentummennyiséget időarányosan vizsgálva a sorrend egy kissé módosult:

1. A Jóba Elek Könyvnyomda,

2. Orosz Károly vállalkozásai,

3. Klafter Ignác nyomdája.

A szám adatok azt bizonyítják, hogy a Jóba-nyomda volt Nyíregyháza legnagyobb és legtöbb nyomtatványt előállító tipográfiai üze me. Nyomdatermékei általában a város és környéke lakosságának érdeklődésére számot tartó kiadványok voltak. Többnyire a nyírségi szerzők szép- és szakirodalmi munkáinak nyomtatását – csak a nyomdai munkákat –, a helyi lapok előállítását, ill. több esetben a kiadását és a városi, valamint a megyei hivatalok közigazgatási nyomtatványainak készítését végezték.

A város másik két jelentős officinája már a Jóba-nyomda működése idején is fontos szerepet játszott Nyíregyháza nyomdatermékeinek elkészítésében, és 1933 után – a Jóba-nyomda megszűnésével – azok töltötték be nagy riválisuk helyét. Főként Orosz Károly és Klafter Ignác folytatta azoknak az időszak kiadványoknak, önálló köteteknek és közigazgatási nyomtatványoknak az előállítását, amelyek legnagyobb hányadát korábban Jóbáék készítették.

Akármeddig is tevékenykedtek városunk nyomdái, mindegyik az itt élőket szolgálta. Legtöbbjük létezését nemcsak a levéltári iratok, hanem fennmaradt nyomdatermékeik is bizonyítják, amelyek nélkülözhetetlenek és hasznosak voltak saját korukban, de napjainkban is. Akkor a mindennapi élet elengedhetetlen részét képezték, ma a kutatást szolgálják. A 90–100 évvel ezelőtt készült közigazgatási mutatók, anyakönyvek, könyvek, újságok tipográfiai kivitelezéséből, azok alapanyagából arra is következtethetünk, hogy egy-egy nyomdatulajdonos mekkora engedményt tett a minőség rovására. Mesterségét szívvel-lélelkel űző nyomdász-mester vagy csak az anyagi nyereséget szem előtt tartó üzletember volt-e.